

XX ASR O‘ZBEK MUSIQA TARIXI

Oyto‘rayev Azizxon

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Musiqqa ta’limi va san’ati magistratura yo‘nalishi 2 bosqich magistranti*

Annotatsiya: ushbu maqolada XX asr o‘zbek musiqqa tarixi, madaniyati shakllanishi hamda o‘zbek musiqqa janrlari, milliy teatrining barpo etilishi va asarlari haqida ma’lumotlar o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: musiqqa, kompozitorlik ijodiyoti, milliy teatr, cholg‘u asboblari, freska, xalq musiqasi, o‘zbek neoklassik musiqasi, pyesalar

Musiqqa sohasining azaliy qadriyatlardan zamonaviylik mezonlariga bo‘lgan jarayonlarni faqatgina ohanglarda muhrlangan betakror asarlardagina anglash mumkin. Buning esa ko‘lami juda keng, ularni tasavvur ham qilish mushkul. Chunki, har bir xalqning o‘z ma’naviyati, ma’rifati, estetikasi bo‘lib, hayot degan jarayonda milliy hamda mahoratli omillar bilan sug‘orilib kelingan. Buning negizida ikki ulkan tafakkur yo‘nalishlari, ya’ni xalq ommaviy musiqasi va tafakkurning individual ijodiy munosabatlarining mahsuli o‘rin olgan. Musiqqa san’atining azaliy an’analari Sharq xalqlari madaniyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta’sir etganligi, fanda o‘z ijobatini topgan. Hayot taraqqiyoti jarayonlarida, G‘arb madaniyatining o‘ziga xos kamol topganligini esa, hozirgi zamon musiqqa san’ati ko‘lamidan ilg‘ab olish mushkul emas.

Buning negizida musiqqa san’ati va uning ichki unsurlarini professionallik darajada umumlashish bosqichlarini o‘tashi, bu jarayonda mutanosib tovush pardalarini uyg‘unlashtirish hamda barcha barobar qabul qilishlari kabi mezonlar, umumbashariyat musiqqa san’atining go‘zal uyg‘unlashishiga olib kelganligini e’tirof etish lozimdir. Natijada, musiqqa san’ati ijodiyotida G‘arb musiqqa san’atiga intilish, o‘xshatish, madaniyatiga ergashish kabi munosabatlar yuzaga keldi. Har bir xalq o‘zining milliy musiqqa san’ati bilan birgalikda, ular asoslangan g‘arbone musiqqa ijodiyotini shakllantirdilar. Buni, ilk bosqichlarini taqlidiy munosabat ekanligiga ham shubha yo‘q. Lekin zamon va makon, mafkura va siyosat, qolaversa, zamonaviy ijodiy munosabatlar yangi yo‘nalishlarni vujudga kelishini ta’minlab beradi. O‘zbek xalq musiqqa san’ati o‘zining milliy jarayonlarida o‘ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqqa merosiga ega.

XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so‘qmoqlarida va musiqqa madaniyatimizda yangi yo‘nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g‘arb musiqqa

madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol toptirish edi. Qayd etish joizki, har qanday musiqa xalq madaniyatining rivojiga xizmat qilsa, albatta amaliyotda o'z ijobatini topadi. XX asrga kelib O'zbekistonda ham yevropacha tafakkur oqimining ta'siri sezila boshlandi va zamonaviy musiqaning kompozitorlik ijodiyoti ko'rinishida amaliyotda qaror topa boshlandi.

Musiqa insoniyatning umumbashariy tili hisoblanadi, o'zbek musiqasi esa O'zbekiston madaniyatining kalitlaridan biridir. Bugun Toshkent va mamlakatimizning boshqa shaharlarida o'zbek zamonaviy estradasi, xalq musiqasi, o'zbek neoklassik musiqasi, o'zbek musiqasining maxsus janrlari – "shashmaqom" va "lazgi" ni eshitish mumkin.

An'anaviy o'zbek musiqasi qadimiy manbalarga ega, Samarqand va Termizda olib borilgan arxeologik qazishmalar davomida O'zbekistonning zamonaviy torli va puflama asboblarga o'xshash cholg'u asboblari tasvirlangan freskalar topilgan. Asrlar davomida o'zbek musiqasi juda o'ziga xos bo'lib, uning janr xilma-xilligi beshinchi kuylar, mehnat, bayram va lirik kuylarni o'z ichiga olgan. Qo'shiqlarda ko'pincha mashhur o'zbek shoirlari Alisher Navoiy, Jomiy, Muqimiy va boshqalarning she'rlaridan foydalanilgan bo'lsa-da, musiqa asarlari xalq og'zaki ijodi bo'lgan.

XIX-XX asrlarda Rossiya imperiyasi, keyinroq SSSR tarkibiga qo'shilgandan so'ng O'zbekistonda mumtoz musiqa maktabi shakllandi, bu maktab umumiy ma'noda an'anaviy mumtoz asarlarga o'xshash bo'lsa-da, o'ziga xos sharqona ta'mga ega bo'lgan. XX asr oxirida o'zbek estradasi ham xuddi shunday shakllandi, shuningdek, o'zbek musiqa janrlarining tiklanishi va ommalashishi kuzatildi.

O'tgan asrning 70-yillarida O'zbekiston sobiq Ittifoq respublikalari ichida birinchi bo'lib "O'zbek sovet musiqasi tarixi"ni yaratdi (I jild – 1972, II jild – 1973, III jild 1991). Bu, aslida, deyarli butun yigirmanchi asrni qamrab oldi. Shuning uchun ham, mustaqillikning dastlabki yillaridayoq "Tariximiz" bugungi kunda qanday o'qilishini ko'rish istagi paydo bo'lgan edi. "O'zbek sovet musiqasi tarixi" maqolasi shunday tug'ilgan Va qayta ko'rib chiqish natijalari umidsizlikdan ko'ra ko'proq qoniqarli edi. Ma'lum bo'ldiki, mualliflar allaqachon jarayonlarni xolisona ko'rib chiqishga intilishgan, o'sha yillarda ular birovning ism-sharifini ataylab e'tiborsiz qoldirish, baholash kon'yunkturasi va hokazo kabi keng tarqalgan. Natijada, ko'plab hodisalarni tahlil qilishda bir qator yondashuvlarning dolzarbligi bugungi kungacha yo'qolmadi. Bu, avvalo, tahrir hay'ati a'zolari (ular ham asosiy bo'limlar mualliflari): T. Vyzgo, I. Karelova, F. Karomatovlarning xizmatlaridir.

Aytaylik, O'rta Osiyoning Rossiyaga majburan qo'shilishi. Ushbu tarixiy haqiqat (musiqqa tarixi kontekstida) o'sha paytda hukmron bo'lgan ushbu harakatga aniq ijobiy baho berishdan farqli o'laroq, juda ziddiyatli hodisa sifatida talqin qilinadi. Musiqashunoslar o'zbek an'anaviy san'atini o'rganishning kelib chiqishiga to'xtaladigan bo'lsak, "O'zbek mumtoz musiqasi va uning tarixi" asarining ijodkori A. Fitratning uzoq yillar davomida jim bo'lib kelgan qiziqarli siymosini to'g'ri ta'kidlaydilar.

Shuni aytib o'tish joizki, XX asrning boshlarida Turkistonda yangi usulli ustoznavozlik milliy teatrining barpo etilishida, rus teatridan tashqari, ayniqsa qozon, tatar va ozarbayjon teatrlarining o'lkamizga 1910-yillardan boshlab drama, 1914-yildan esa Ozarbayjon musiqali teatrlarining gastrolga safari ulkan madaniy voqeaga aylanar edi va o'zbek ziyolilariga katta tassurot qoldirardi. Ular ham milliy teatni barpo etishni orzu qildilar. Ozarbayjon musiqali teatrining gastrollari davrida ulug' kompozitor Uzeir Gadjibekovning "Layli va Majnun", "Asli va Karim" operalari, "Arshin Molchi" hamda "U o'lmasin, bu o'lsin" kabi musiqali komediyalarini o'zbek tomoshabinlari zavq bilan tomosha qildilar. M. Behbudiyning "Padarkush" dramasidan keyin Turkistonda o'zbek yozuvchilari birin-ketin turli mavzularda pyesalar yoza boshladilar va ko'p mahalliy havaskorlik teatr jamoalarini tuzdilar.

O'lkamizda 1911-yildan to 1917-yilga qadar o'zbek shoir, dramaturglari tomonidan quyidagi pyesalar yozildi va sahnalashtirilgan edi: Sh. Xurshidning "Bezori", "Terakxo'r", "Qora xotin", "Orif va Maruf" A. Samadovning "Mahramlar"; Xoji Muin Shukralloning "Mazluma xotin", "Juvonbozlik qurboni", "Qozi ila mulla", "Eski maktab, yangi maktab"; Abdulla Badriyning "Juvonmarg", "O'gay ota", "Boyvachcha", "Saodat bitdi"; Abdulla Avloniyning "Advokatlik osonmi", "Pinak"; Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov"; Hamzaning "Zaharli hayot", "Feruzaxonim", "Ilm hidoyati", "Mulla Normuhammad domlaning muf xatosi", "Loshmon fojiasi"; Abdurauf Fitratning "Begi jon" va boshqa asarlar yaqqol misol bo'la oladi. Xullas, Turkistonning yirik shaharlarida bunyodga kelgan havaskorlik teatrlari va ayniqsa, Toshkentda Mannon Uyg'ur tashkil qilgan "Turon" teatrining faoliyati olqishga sazovor bo'ldi. Kundan-kunga, yildan-yilga teatrlar ijodiy faoliyati saviya jihatidan yuksala bordi va kelgusida juda ko'p iste'dodli yoshlar o'zlarining hayot taqdirini teatr va musiqiy san'atlar bilan bog'ladilar.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida o'zbek musiqqa san'ati, azaliy an'analar negizida yangicha munosabatlar davri sifatida tarixga muhrlandi. Davming yetakchi hofizlari Hamroqul qori, Hoji Abdulaziz Adurasulov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Domla Halim Ibodov kabi namoyandalarning ijodlari,

ijrochilik uslublari mumtoz musiqa an'analariga asoslangan. 1920-yillardan boshlab xonanda va sozandalarning yangi avlodi shakilandi. O'zbek musiqasining XX asr jarayonida, zamon talabi doirasida keskin rivojlanganligi tuzumning o'zgarishi, yangi munosabatlarni yuzaga kelganligi bilan bogliqdir. Buning zaminida eng avvalo yevropa madaniyatining kirib kelishi va unga asoslangan holda turmush tarzini shakllanganligi hamda musiqa ijodkorlarining yangi avlodi tarbiyalanganligi bilan bog'liqdir

Ishonchimiz komilki, "XX asr o'zbek musiqasi tarixi"ni yaratish, albatta, o'zbek tilida ham fanimizning eng dolzarb vazifalaridan biri, chunki biz bilganimizdek, o'tmishsiz kelajak yo'q. Aniqrog'i, Lev Tolstoy "Hojimurot" qissasida bu haqda shunday yozgan edi: "Kelajakni o'tmish bilan hukm qiling"...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.Jabborov "Musiqali drama va komediya janrlari O'zbekiston kompozitorlarining ijodiyotida". -T.: G'.G'ulom, 2000 y.
 2. Ergasheva Ch. "Bastakorlik ijodiyotida nazira" // Guliston. Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-badiiy, madaniy-ma'rifiy jurnal, - Toshkent, 2010/1. 37-b.
- Ibrohimov O. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism (metodik tavsiyalar) - Toshkent: O'zR XT o'quv metodik markazi, 1994, 62-b.